

ТМ	Г. XXVIII	Бр. 1	Стр. 145 - 158	Ниш	јануар - март	2004.
----	-----------	-------	----------------	-----	---------------	-------

Приказ дела
Примљено: 31.01.2004.

Данило Ж. Марковић

СОЦИОЛОШКА МИСАО У ЗЕМЉАМА ЦЕНТРАЛНЕ И ИСТОЧНЕ ЕВРОПЕ*

1. Крајем прошле године као резултат истраживања Института социологије Руске академије наука и Руског универзитета Пријатељство народа, у Москви је објављена дуго очекивана и потребна књига – *Историја развоја социолошке мисли у земљама Централне и Источне Европе*. Та мисао се развијала под утицајем развоја социолошке мисли у Западној Европи, али је имала и свој специфичан развој као "социологија једног региона" па и појединих земаља у том региону. У овом смислу писци у Уводу књиге указују да питање о идентитету европске социологије укључује у себе и питање идентитета националних школа социологије у појединим земљама Европе.

У контексту оваквог приступа конципирана је и структура ове књиге, са посебним поглављима: Основне етапе и тенденције развоја социологије у земљама Централне и Источне Европе; Развој социолошке мисли у Бугарској; Мађарска социологија: извори, представници и тенденције развоја; Социолошка мисао у пољској; Социологија у Румунији; Развој социологије у Чешкој и Словачкој; Основне фазе и тенденције развоја социолошке мисли у Југославији и Закључна разматрања. Књига садржи обиље информација о развоју социолошке мисли, од којих издвајамо, и приказујемо најрепрезентативније за њено разумевање у појединим земљама.

Разматрање о развоју социолошке мисли у овом делу Европе отпочиње указивањем да је за разумевање њеног развоја у појединим земљама потребно познавање њихових историјских особености, социјално-економског и политичког развоја и социјално-културне динамике. Потом се указује на основне етапе у развоју социолошке мисли у појединим земљама и карактеристике тих етапа. Те основне четири етапе су: *прва*, друга половина 19 и почетак 20 века; *друга*, период између два светска рата; *трећа*, од 50-тих до 80-тих година прошлог века и *четврта*, која траје а почиње деведесетих година прошлог века. Ова указивања представљају методолошки приступ у разматрању и излагању развоја социолошке мисли у свакој од земаља Централне и Источне Европе.

* З. Т. Голенкова, Н. П. Нарбут, *История социологической мысли в странах Центральной и Восточной Европы*, издательство Росийского университета дружбы народов, Москва, 2003.

2. Излагање о социолошкој мисли у *Бугарској* отпочело је освртом на друштвене прилике у тој земљи у осамнаестом и крајем 19. века, у времену када се водила борба за национално ослобођење, од Турске и дошло до ослобођења Бугарске 1878. године. У овом периоду како се указује у Бугарској се развијала друштвена мисао под утицајем руских револуционара (Бјелинског, Герцена, Чернишевског и Писарева) чији су најпознатији представници: *Љубен Каравелов* (први употребио реч социологија), *Васил Левски* и *Христо Ботев*, који на известан начин представљају и претече социологије у Бугарској. Стварни развој социолошке мисли у Бугарској почиње крајем 19. века, првим предавањима из социологије на Софијском универзитету и првим излагањем почетног курса *Опште социологије* на Вишој војној академији у Софији (1880). У том периоду развојем капиталистичких односа и радничке класе, јављају се и зачеци развоја како грађанске (буржоаске), тако и марксистичке социологије, које ће се развијати између два светска рата.

У раздобљу између два светска рата (друга фаза) у Бугарској се развија социологија као академска и емпиријска наука, и то како као општа социологија, тако и развојем посебних социологија. Њен развој је означен и оснивањем значајних стручних и научних организација. У Софији се 1925. године оснива Филозофско-социолошко друштво, које ради до 1938. године. Бугарско научно социолошко друштво основано је 1931. године, које је организовало богату научну дискусију о социолошким темама и развило значајну издавачку делатност. Уз то на Софијском универзитету организују се многи кружоци у којима се воде дискусије о социолошким проблемима. У том периоду развија се и марксистичка социологија, заслугом више интелектуалаца, међу којима су најзначајнији: *Г. Боакалов*, *В. Коларов*, *Г. Кирков* и *Х. Раковски*. Али ништа мањег значаја су и: *Димитар Благов* (1856-1924), *А. Недељков* (1876-1942), *И. Јанулов* (1881-1965), *И. Кинкељ* (1884-1945), *Д. Михалчев* (1888-1967), *Тодор Павлов* (1890-1977) и *Георги Димитров* (1882-1949). Најзаслужнији за развој марксистичке социологије је *Тодор Павлов* а за социолошка истраживања *И. Хаџијски* (1907-1944). О значају *И. Хаџијског* за развој социологије у Бугарској говори и чињеница да је анализи његових дела посвећен и посебан одељак у књизи. Посебно је, с разлогом, приказана његова књига *Ауторитет, достојанство и маска* (Софија, 1933) о лидерству у политици у којој је разобличио личност Хитлера, Мусолинија и Пилсудскија, и указано на значај његових чланака објављених у часопису "Филозофски преглед" 1937-1938.

Развој социологије у Бугарској после Другог светског рата разматран је кроз три раздобља: 1) 9. IX 1944. до 1956; 2) од краја педесетих до деведесетих година и 3) после деведесетих година прошлог века. У *првом раздобљу* социологија се развија у оквиру филозофије (тачније историјског материјализма), усмерена је на проучавање појединих појава у границама историјског материјализма (а не као посебна наука). Усредсређена на микросоцијалне проблеме, користи статистичке материјале и документацију државних органа. Учвршћује се марксистичко-лењинистичка филозофско-социолошка теорија уз непомирљиво супростављање буржоаској идеологији. У том оквиру разматрају се питања карактера револуције и покретачких снага, улога народних маса и личности у историји, закономерности класне борбе и класне структуре, социјалног управљања и пропагирања марксизма. У ствари, социологија је потиснута, посебно у односу на њен међуратни развој.

Међутим, *после 1956. године*, долази до промена у политичком животу, до процеса ослобађања од шематизма и догматизма, и ствара простор за развој, тачније реafirмацију социологије. Прво дело које у овим новим условима настаје је *Изградња и развој социјалистичког друштва у Бугарској* (1962) под редакцијом *Живка Ошавкова*, касније све присутнијег и познатијег бугарског социолога. Настаје период у развоју бугарске социологије који се карактерише: одвајањем социологије у посебну науку са посебним предметом и задацима, институционализација социологије као академске и истраживачке дисциплине; повезивање социолошких сазнања са друштвеном праксом, универзитетско образовање социолошких кадрова, успостављање и развијање међународне сарадње са социолошким асоцијацијама, оживљавање часописа "Социолошки проблеми" (1968), светски социолошки конгрес у Варни (1970). Озбиљним социолошким делима на себе скрећу пажњу: *Живко Ошовков, И. Наумов, Н. Јахнел, К. Димитров, В. Иванов, В. Добријанов, Н. Генов, Г. Фотов* и други. Од 1978-1982. године у Бугарској је изведено више од 550 емпијских истраживања. Посебно раздобље ове фазе развоја бугарске социологије почиње *крајем 80-тих и почетком 90-тих година прошлог века*, са променом друштвено-економског уређења и почетком транзиције у Бугарској, што се позитивно одразило и на положај социологије и њену истраживачку усмереност. Настаје потреба социолошких истраживања и промишљања транзиционих процеса, са запаженим радовима *Н. Генова*, али тај најновији развој социологије у Бугарској није предмет разматрања у овој књизи.

3. Развој социологије у *Мађарској* разматран је у њеној повезаности са друштвено-економским и политичким положајем мађарског народа. У оваквом приступу указано је да су се пионири социолошке мисли у Мађарској јавили у другој половини 19 и почетком двадесетог века, са истицањем захтева за укидање феудалних односа и самосталношћу Мађарске као државе, пре свега у односу на Аустроугарску монархију. У оквиру ових захтева у Мађарској се 1901. године оснива Удружење друштвених наука са око 100 чланова, и покрене часопис "Двадесети век". Ускоро потом почиње и развој социологије као друштвено ангажоване науке, која се ослања на позитивистичку и органицистичку концепцију Огиста Конта. Најзначајнији представници тог почетног корака, пионири мађарске социологије, су: *А. Пулски* (1846-1901) и *Д. Пиклер* (1864-1937). Пулски је посебно радио на ширењу социолошких знања и развоју социологије права (речено модерним речником). У том првом, пионирском периоду развоја Мађарске социологије значајна је активност и *Б. Шемла* (1837-1920) који је заступао психологистичку оријентацију у социологији, *Оскара Јаси* (1875-1957) који је показивао велико интересовање за раднички покрет и марксизам, *Франкеља* (1844-1896) који је руководио и радничким покретом и пропагирао класну борбу и пролетерску револуцију. При крају друге деценије прошлог века (1918) оснива се Комунистичка партија Мађарске са Б. Куном, што доприноси оживљавању дискусије око часописа "Двадесети век" у којој се посебно истичу својим дискусијама: *Оскар Јаси, Карл Мангеј, Арнолд Хаузер, Јан Варга* и *Ђерђ Лукач*. Социологија добија све бржи развој, оснива се нови часопис "Мађарско друштвено-научно истраживање", повећава број дискусија о социолошким проблемима, и оснива слободна социолошка школа чији је директор *Оскар Јаси*. О размаху развоја социологије у том периоду говори и податак

да је у том периоду објављено око 7000 социолошких публикација (из опште и посебних социологија).

Развој социологије у Мађарској између два светска рата био је доста скроман, иако је завршетак Првог светског рата означио политичку радикализацију. На почетку тог периода већина социолога припадала је левом крилу радикализма, међу којима је био и *Берђ Лукач* (1885-1971), касније светски признат и познат социолог, народни комесар Мађарске совјетске републике (1919). Међутим, успостављен националистички режим сматрао је Социологију за космополитску, социјалистичку и јеврејску науку и сузио могућност њеног развоја. Берђ Лукач емигрира у Совјетски Савез. Па ипак у овом периоду делује неколико запажених социолога. *К. Манген* (1893-1947) пише запажене радове о отуђењу и интелегенцији, а *Франц Ерден* (1910-1971) даје значајан допринос развоју мађарске социологије по угледу на румунског социолога *Димитрија Густаја* (1881-1951) а тридесетих година добија на значају покрет "Истраживање села" са разним политичким оријентацијама.

После Другог светског рата социологија у Мађарској се развија у друштвеним условима који су испуњени класном борбом, индустријализацијом, реорганизацијом пољопривреде и стављањем акцента у друштвеним наукама на усвајање марксистичке науке друштвеног развоја. Од 1945 до 1948. године развија се социолошко проучавање села (П. Вареш, Ф. Ереди, И. Маркуш). *Шандор Сали* развија социологију пољопривреде, а његовом заслугом на Будимпештанском универзитету оснива се прва катедра за социологију (1946) и Институт друштвених истраживања (1947). Остварују се и истраживачки пројекти о условима живота и рада, слободном времену и јавном мњењу. Међутим, ускоро се погоршавају друштвени услови за развој социологије. За владавине Мађеша Ракошија социологија се проглашава за "буржоаску псеудонауку", и долази до застоја у њеном развоју и друштвеном деградирању социолошких кадрова. Професионални социолози се не образују, објављени радови немају потребан ниво. Међутим, са политичким падом Ракошија, почиње (60-тих година) обнова социологије као посебне научне дисциплине. Мађарска академија наука формира посебну групу за социолошка истраживања, на основу које се касније оснива Институт за социолошка истраживања, теоријски и методолошки центар за социолошка истраживања која се одвијају и више образовних истраживачких центара. Ускоро потом (1972) почиње да се штампа часопис "Социологија" а оснива се и асоцијација мађарских социолога (1978). Повећавао се број истраживача који раде на социолошким пројектима. Предмет социолошких истраживања: социјална структура друштва, миграције, начин живота, социјална адаптација и социјалне девијације. Поред опште социологије развијају се и посебне социологије: социологија села, социологија града, индустријска социологија и социологија масовних комуникација. На развој социологије врше одлучујући утицај *Берђ Лукач* и *К. Куљчар*.

Резимирајући развој социологије у Мађарској од 70-тих до 80-тих година прошлог века, у књизи се указује да су у том периоду извршена значајна социолошка истраживања друштвених појава и промена. Истраживани су: настанак социјалних разлика, услови живота, здравствени и образовни систем, миграције, систем управљања, рад на црно, демографски проблеми, брак и породица, девијантно понашање, итд. Уз то развијају се значајни

истраживачки центри. Значајан допринос оваквом развоју социологије дали су: *Г. Калаши, Ф. Гожо, П. Томаш, А. Хегедош, Ф. Форге, Зелениј* и други. Мађарска захваљујући овом развоју постаје члан међународних организација релевантних за развој социологије. Међутим, крајем осамдесетих и почетком деведесетих година са променом друштвено-економских односа мењају се услови за развој социологије и настају нови предмети њеног пручавања везани и за процес транзиције.

4. Социологија у *Пољској* је најразвијенија од земаља Централне и Источне Европе. Као посебна дисциплина она се у Пољској почела развијати у другој половини 19 века, настајући из Социјалне филозофије под утицајем О. Конта и Х. Спенсера. Али, упоредо са утицајем позитивистичке оријентације врши се и утицај марксистичке оријентације. Међутим, социологија у Пољској у свом развоју ослањала се и на вишевековну традицију националне друштвене мисли налазећи своје корене у радовима *А. Моджевског, Г. Колентаја и С. Сташиција*. Она се заснива у условима непостојања Пољске државности и зато највећу њену пажњу заокупља борба за политичку независност, за национално и социјално ослобођење. Првим пољским социологом (иако није употребио реч социологија) сматра се *Јозеф Ступињски* (1804-1893) са два своја фундаментална дела: *Друштвена мисао опште физиологије* и *Пољска школа друштвене привреде*. Он поставља дилему у пољској социологији "народ или држава" и заступа тезу о надређености народа над државом. А први у Пољској марксистички приступ у социологији заступа *С. Крусински*, који стваралачки примењује марксизам и предметом социологије сматра човечанство као део природног макрокосмоса. У овој првој фази развоја социологије у Пољској јављају се познати мислиоци као што су: *Л. Кишивицки, К. Келос-Крауза, Ј. Винарски и Ерзам Мајевски* (1858-1922) аутор дела *Науке о цивилизацији*; *Е. Абрамовски* и *Станислав Бжовски*. Они су припадали разним теоријским оријентацијама али су стварали теоријска дела која су привлачила пажњу. Значајно место у пољској социологији у овој фази њеног развоја заузима и психологистички правац у социологији. У Пољској је први "открио психологију као основу социологије" *Јозеф Потацки* (1854-1898) а најбољи представник тог правца је *Зигмунд Балицки* (1858-1916), својим делом *Друштвена психологија* (1912)."

Са стицањем независности Пољске (1918) у њој почиње *друга фаза* развоја социологије, и оснивањем више институција које утемељују развој пољске социологије, као што су Институт друштвене привреде, катедра социологије Варшавског универзитета, Институт социјалне економије и Државни институт социологије села. Предмет истраживања су проблеми пољског друштва, посебно сељаштва, младих и незапослености. Најпознатији социолог овог периода је *Флорин Знанецки* (1882-1958). Аутор је познатог дела *Пољски сељак у Европи и Америци* (1920) и организатор социолошког института у Познању (1927), преименован касније у Пољски национални институт. Активан је у покретању социолошке библиотеке и организовању два конгреса пољских социолога 1930. и 1935. године. Створио је теоријски систем *хуманистичке социологије* и дао значајан допринос развоју посебних социологија: села, града, образовања, религије. Најзначајнија његова дела написана у Пољској су: *Пропаст западне цивилизације* (1922) и *Социологија васпитања* (1928, 1930), а у Америци: *Друштвена улога научника, Наука о култури* (1958) и *Савремени народи* (1952). Други значајан пољски соци-

олог овог периода је *Бронислав Малиновски* (1884-1942) аутор познатог дела *Сексуални живот дивљих племена у Северно-западној Малезији* (1929). Значајан социолог овог периода је и *Владислав Грабовски* (1874-1938) оснивач Института за социологију села, Централне школе сеоске привреде и "Годишњака социологије села", првог часописа посвећеног једној посебној социологији. *Александар Герт* (1895-1983) истакао се радом на популаризацији социологије и аутор је и два запажена дела: *Класици социологије* (1933) и *Савремена социологија* (1938). Међутим, развој социологије у Пољској био је прекинут њеном окупацијом од стране Немачке. Неки социолози су емигрирали а други ућукани репресијом од стране окупатора. Па и у таквим условима "свећа социологије" није угашена. На иницијативу *С. Осовског* пољски социолошки институт радио је у илегали, а резултати тог рада објављени су после рата у књизи *Пољска етнографија и Варшава*. После рата под руководством *Ј. Халсинског* обновљен је рад Института за социологију, а потом и Истраживачког центра у Познању и оживљавају катедре за социологију у Варшави, Кракову и Лубину. Објављује се први број "Социолошког прегледа" (1946) а Центар из Познања сели се у Лођ и Варшаву. Утицај марксизма је мало приметан, и до 1950. године постоји плурализам социолошких школа и концепција карактеристичан за међуратни период.

Трећи период у развоју социологије у Пољској траје од 1951. до 1956. године. Она отпочиње првим конгресом пољске науке (1951) коме је предходила методолошка дискусија на страницама периодичних публикација, у којој је социологија оптужена као "буржоаска наука", а као најреакционарнија означена хуманистичка социологија Ф. Зенцког. После конгреса настаје потискивање социологије: укинут је социолошки институт и сви социолошки центри, осим центра у Лођу, и обустављено издавање социолошких часописа. Потом се оснива катедра социологије на Варшавском универзитету под руководством *Љиљана Хохфељда* (1911-1966) као водећа у области марксистичке теорије. Истраживања су усмерена на истраживање класне структуре пољског друштва и промена у саставу радничке класе. Али, ускоро потом постепено, на заобилазан начин, јавља се тежња ка рехабилитацији социологије. Оснива се (1955 године) Институт филозофије и социологије Пољске академије наука, под руководством *Јана Шћепанског*. Оживљава социолошка традиција, и социологија почиње брже да се развија него у другим тада названим социјалистичким земљама.

Четврта фаза, у развоју пољске социологије отпочиње 1956. године. Враћа се настава социологије на више школе и факултете и обнављају се емпијска истраживања. Оснива се Пољско социолошко друштво (1957), обнављају међународне научне везе и објављује на енглеском "Пољски социолошки билтен", организују научне конференције и симпозијуми, обнавља излагање "Социолошког прегледа", издаје *Речник социологије* (1961) и *Социолошке студије* (1961). Објављују се и значајне студије Шћепанског *Истраживање радничке класе и интелигенције* (1958) и *Образовање и друштвена позиција интелигенције* (1959). Шездесетих година су све бројнији радови у којима се разматрају општетеоријски проблеми социологије (нпр. предмет социологије, однос социологије и филозофије, и радови са сличним темама). *Зигмунд Бауман* објављује књиге: *Класа-покрет-елита* (1960) и *Проблеми савремене америчке социологије* (1961). *Ј. Хохвељд* објављује књигу *Марксистичко истраживање друштва* (1963), а *В. Веселовски*

књигу *Социолошко истраживање класа и друштвених слојева* (1962). Развијају се посебне социологије али и критика анкетоманије. Међутим, уз све то развој социологије у Пољској 60-70-тих година био је доста сложен. Уз плурализам теорија постоје и покушаји повратка на догматски марксизам. А како се указује у књизи у то време развија се и католичка социологија на католичким факултетима у Варшави, Кракову и Лубину. Али, 70-тих година долази до измена у организацији социолошких институција и начину финансирања социолошких истраживања. Акцент се ставља на истраживања која су непосредније повезана са друштвеним развојем. Својеврсна рекапитулација развоја социологије дата је на Петом општепољском конгресу социолога (1977) чија је тема "Развитак пољског друштва и социологија". У ствари, социологија је доживела значајан развој у Пољској, као академска и истраживачка дисциплина са професионално оспособљеним кадровима и развијеним међународним везама. Њеном развоју допринели су нарочито: *А. Клоковски*, *С. Новак*, *П. Штомки* и *Е. Вајтер* (општа социологија), *Б. Галевски* (социологија села), *К. Доктор* и *М. Клупковски* (социологија рада), *М. Осовски* (социологија морала), *М. Соколовски* (социологија медицине). Овим именима треба додати: *Владислав Адамски*, *А. Рихард*, *Д. Марковски*, *И. Курчовски* и *В. Веселовски*. Међутим, трагични конфликтни догађаји (1956, 1968, 1970, 1976) и посебно њихова апогеја 1989-1981. одразили су се и на стање у пољској социологији. Напуштање социјалистичког концепта развоја и развијање приватне својине и тржишне привреде са вишепартијским системом тражили су, и траже, нову истраживачку предметну усмереност социолога и резултати неће изостати.

5. У *Румунији* је социологија имала своје корене у развоју социјалне мисли током 19. века. У ствари, под утицајем прогресивне друштвене мисли Запада у Румунији средином 19. века, јављају се радови румунских мислиоца посвећени социјално-политичком уређењу друштва. Ти радови, као претходници (претеча) настанка социологије настају у условима буржоаских револуција (1821, 1848) и појаве социолошких концепција. Развој друштвене мисли, па и социологије, у Румунији се одвијао у знаку захтева за укидањем феудалног система, тј. његове замене буржоаско-демократским. Зато и борба за национално ослобођење и социјални опстанак лежи у основи социјалних концепција које су изложене. Окружена великим империјама (Аустроугарском, Отоманском и Руском), Румунија је била захваћена противуречностима између нових капиталистичких и старих феудалних односа, и тежњом за самосталношћу и развојем своје културе, нарочито после 1848. године. У овом контексту је настала социологија у Румунији у чијем развоју се разликују три етапе: прва, до Другог светског рата, друга, после Другог светског рата до 90-их година прошлог века и трећа, од краја 20-тог века, која траје.

Први период у развоју социологије у Румунији почиње почетком 19. века, и непосредно је повезан са захтевима за национално ослобођење и социјални препород. *Димитрије Контамира* (1673-1723) својим расправама, под утицајем географског детерминизма, почиње разматрање низа конкретних социјалних проблема. Касније се јављају много значајнији *Јан Радулеску* (1802-1872) и *Никола Белческу* (1819-1852). *Радулеску* се под утицајем западних просветитеља, залаже за еманципацију Румуније ширењем науке и културе делујући у оквиру Ардељанске школе. *Белческу* под утицајем марк-

систичке теорије и социјалистичких идеја, заступа идеју класне борбе и историјске неизбежности прогреса. Крајем 19 века, шире се, са развојем радничке класе идеје научног социјализма и *Константин-Добружан Герја* (1855-1920) објављује дело *Шта хоће румунски социјалисти* (1886). У делу анализира социјално раслојавање и његове последице у Румунији. У том периоду настају социјално-демографски кружоци и оснива се Румунска комунистичка партија (1921).

Између два светска рата у Румунији се развија више социолошких концепција и позната *Букурештанска монографска школа* под руководством *Димитрија Густуја* (1880-1955). Густуј је доста учинио за афирмацију социологије у Румунији. Оснивач је Румунског социолошког института и организатор међународне сарадње у области социологије и утицао је на развој социологије и ван Румуније, посебно у западно-европским земљама. Дијапазон његовог интересовања и рада био је врло широк. Интересовао се за организационе принципе и методолошке проблеме истраживања. Указивао на потребу изучавања "друштвених јединица" и настојао да преко појединца схвати суштину друштва. У том настојању нарочиту пажњу поклањао је симпатији и њеном значају у настајању друштвених група и друштва. Разматрао је факторе социјалног развоја иступајући против једнофакторске детерминације друштвених односа. Афирмисао значај монографских метода у развоју социолошке теорије. Други значајан социолог у том периоду је *Петар Андреј*; аутор књиге *Опита социологија* и истраживач села, користећи у социолошком проучавању села и друге науке.

Друга фаза у развоју социологије у Румунији обухвата период од завршетка Другог светског рата до деведесетих година прошлог (20-тог) века. У овом периоду развој социологије био је противуречан. До 1949. године настављена је традиција монографског истраживања, која је 1950. године прекинута. Настаје десетогодишњи застој у развоју социологије, све до 1960. године. Али, 60-тих година поново оживљавају социолошка истраживања, истражују се: животни стандард, проблеми индустријске социологије, професије, професионална интеграција и слободно време. Од 1970. године социологија се и официјално признаје као друштвена наука. *М. Константинеску* одређује зоне проучавања социологије: урбанизацију, индустријски развој, проблеме села и града, професионалну оријентацију. На основу социолошких истраживања се предлажу и конкретна решења појединих проблема. Истина постоји и идеолошка обојеност социолошких схватања, али се социологија све више ослобађа њих и развија као наука. Остварују се међународни пројекти социолошких истраживања, а отвара и одељење за студије социологије на Филозофском факултету у Букурешту, а од 1962. године излази и социолошки часопис на енглеском језику. Познати социолози, који су омогућили овакав развој социологије су: *О Бодина, М. Марианеску, И. Унгуријан, М. Константинеску, М. Черњи, Х. Казаку, Е. Флорија, М. Драган* и многи други. Захваљујући њиховом раду сакупљен је огроман емпиријски материјал о румунском друштву.

Трећа етапа у развоју социологије у Румунији отпочиње деведесетих година прошлог века. Долази до кризе развоја социјалистичких односа, тај концепт развоја се напушта и са конципирањем новог правца друштвеног развоја настају и промене у предметној истраживачкој усмерености социологије и организовању институција у којима се врше та истраживања.

Међутим, активност асоцијације румунских социолога се наставља и њена међународна сарадња, па се могу очекивати и резултати истраживања друштвених промена у Румунији који ће сигурно бити и критички разматрани.

6. Развој социологије у *Чешкој* и *Словачкој* изложен је у књизи кроз шест фаза. *Прва фаза* обухвата период од 80-тих година 19. века до 1918. године. То је период борбе чешког и словачког народа за очување и развој сопствене културе и језика у условима владавине Аустроугарске империје. *Друга фаза* (1918-1948) је период између два светска рата и завршава се успостављањем власти комуниста у земљи. *Трећа фаза* (1948. до почетка 60-тих година прошлог века) карактерише се снижавањем социолошке активности под утицајем марксистичке теорије уз настојање да се социологија сведе на историјски материјализам. *Четврта етапа* почиње 60-их година и карактерише се реafirмацијом социологије, оснивањем истраживачких центара са значајним истраживањима и враћањем социологије као наставног предмета у школама и на факултетима. *Пета етапа* (70-80-тих) настаје после "прашког пролећа" 1968. године у којој социологија губи претходно освојене позиције. *Шеста етапа* у развоју социологије почиње 1990. године и карактерише се дистанцирањем социологије од марксизма и њеним теоријским и методолошким заснивањем, слично западној социологији. У контексту овакве периодизације развоја социологије у Чешкој и Словачкој, у књизи је указано на најзначајније правце у њеном развоју и најзначајније представнике појединих праваца.

Као претеча развоја социологије у Чешкој и Словачкој означени су просветитељи *Ј. Добровски* (1753-1829) и *Ј. Колар* (1793-1852), који су указивали на словенску повезаност и потребу очувања националне индивидуалности, уз повезаност словенских народа која води прогресу и остваривању хуманистичких идеала. Али као први мислилац који се приближио социолошком мишљењу означен је *Густав Адолф Линдер* (1828-1887) са својим делом *Мисли о психологији друштва као основе социјалних наука* (1871). У књизи се детаљније анализирају схватања Линдера, уз указивање и на схватања других представника психолошког правца у социологији, као што су: *Емануел Маковички* (1851-1890) и *Јозеф Тракол* (1860-1913). Али, у књизи се излаже и развој социолошког правца тзв. *чешки критички реализам* чији су најзначајнији представници били: *И. Кајзл* (1854-1901), *К. Карамарж* (1860-1937) и *Т. Г. Масарик* (1850-1937).

У књизи се посебан осврт чини на социолошку мисао *Масарика*, који је био по образовању филозоф, али је себе увек сматрао социологом, политику схватао као "практичну социологију", а социологију схватао као "науку о друштвеној и човечанској историји". Попут Огиста Конта и Масарик дели социологију на статистику и динамику. Он није створио економски теоријски систем, али је указивао на претпоставке за решавање низа актуалних социјалних проблема. У различитим етапама његовог живота он је разradio следеће друштвене теме: религију, секуларизацију у свету (као процес који доводи до кризе у њему савременом друштву), чешко питање (које разматра у књигама *Чешко питање*; *Јан Хус* /1895/; *Карло Говличек* /1896/); социјално питање (у књизи *Социјално питање. Филозофски и социолошки основи марксизма* /1898/); руско питање (у делу *Русија и Европа* /1913/); и проблеме демократије (у делима *Светска револуција* /1925/ и у зборнику његових чланака *Путеви демократије*, у четири тома). Иначе познато је и

Масариково дело *Самоубиство као масовна друштвена појава у савременој цивилизацији* (1878). У књизи се шире анализирају сва ова дела, указује на допринос Масарика развоју социологије, и закључује да је он био пре свега политичар-практичар који је своју друштвену делатност заснивао на принципима моралности и знању који се базирају на социологији као основној науци. Међутим, он је био против револуционарних активности и то његово схватање одређивало је и његов однос према марксизму и социјализму. Масарик је имао и следбенике који су имали запажен утицај на развој социологије не само у својој земљи, већ и ван ње. Познатији од њих су *Бретислав Фоусике* (1862-1947), који се као Масарик бавио и социјалном патологијом и *Арношт Блага* (1879-1960) који је као и Масарик истицао филозофске основе социологије. Овој групи социолога припада свакако и *Емануел Халупни* (1879-1959). Међутим, од ништа мањег значаја је и активност присталица "критичког реализма" који су стављали акценат на јединство чешког и словачког народа и развоју морала. Најзапаженији у тој групи су: *Вавро Шробар* (1867-1950); *Милан Гоџа* (1878-1944) и *Јан Лајчак* (1875-1918).

Оснивање самосталне Чехословачке државе (1918) одразило се позитивно на развој социологије и долази до њене институционализације. Оснива се Социјални институт Чехословачке, издаје часопис "Социјална ревија", а у основаној Пољопривредној академији образује и Централна комисија за проучавање села (1922) и оснива Масариково социолошко друштво (1928). Истина социологија није наставни предмет на универзитетима, али се отварају социолошки семинари на Универзитетима у Прагу и Брну, а на Карловом универзитету оснива Виши семинар "практичке филозофије" на коме се изучава и социологија, а од 1930. године штампа се и "Социолошка ревија" као орган Масариковог социолошког друштва. Под руководством *И. А. Благија* настаје нова чешка социолошка традиција названа "Бренска социолошка школа". Јављају се социолози са значајним радовима као што су: *Б. Звицкер* (1907-1944), *А. Обрдлика* (1905-1961), *Ј. Ганачек* (1903-1968) и *Јозеф Крал* (1882-1978). У ред значајнијих социолога овог периода спадају сигурно и: *Ј. Л. Фишер*, *О. Махотка*, *Е. Халупни*, *А. Обрдлик* и *Ф. Пражак*. У овом периоду *А. Блаби* објавио је четири значајне социолошке студије: *Филозофија морала* (1921), *Социологија сељака и радника* (1925), *Социологија детињства* (1933) и *Социологија интелигенције* (1937). *Е. Холупни* почео је да објављује систем социологије, тако што је *Основе социологије* објавио 1915, а *Развитак социологије у XIX веку* 1948. године. Институционализација социологије у Словачкој извршена је на почетку 20-тог века оснивањем у Братислави на Универзитету Коменског катедре опште социологије (1923) и катедре примењене социологије (1923). Значајан допринос развоју социологије у Словачкој дали су *Ј. Крал*, *О. Махотка* и *А. Обрдлик*. Међутим, њен развој у Словачкој повезан је пре свега са именом *Антон Штефанкеа* (1877-1964) који је био професор социологије и ректор Братиславског универзитета, али и директор Социографског института словачке академије наука. Његова најзначајнија дела су: *Масарик и Словачка* (1931); *Аграрни покрет и његова идеолошка основа* (1932); *Напомене о национализму* (1934) и *Основи словачке социографије* (1944-1945). Штефанк се бавио проблемима нације и културе, а социологију схвата као "чисту емпијску и позитивну науку", која не трпи метафизичко филозофирање и питања која се не могу решити у оквиру науке. Од других словачких социолога

који су стварали између два светска рата треба поменути и *А. Компака* (1891-1949) аутора студије *Словак, његов карактер, особености и способности* и *А. Гирнера* (рођ. 1911) аутора два значајна дела: *Човек и друштво* (1945) и *Основи социологије* (1946). После другог светског рата остварују се претпоставке за ширење институционализације социологије у Словачкој. Оснива се "Социолошко друштво матице" (1946-1949), оснива се истраживачки центар у Мартини. Међутим, крајем 1948. године тај развој се прекида оглашавањем социологије за "буржоаску псеудонауку", а њене институције се укидају. У таквој ситуацији неки истакнути социолози емигрирају, а други настављају да раде прихватајући марксистички правац у проучавању друштва у оквиру других наука. Неки од њих су створили и несумњиво значајна дела као *А. Сирацкиј* (*Култура и морал*, 1949; *Од капитализма к социјализму*, 1950; *Природна и друштвена средина*, 1953). Већ 60-тих година настаје потреба за развојем социологије, и почиње четврта етапа њеног развоја у Чехословачкој.

Четврта етапа у развоју социологије у Чехословачкој омогућена је променама које су настале после XX конгреса КПСС у друштвеним односима и у односу друштва према науци, посебно друштвеним наукама. Поново оживљавају социолошке институције, тј. врши се рехабилитација социологије. Почетком 60-тих година социолози *Ј. Клофач* (1921-1981) и *В. Глустин* (1921-1989) враћају појам (термин) социологија у професионални дискурс (*Емпиријска социологија*, 1969), оснива се социолошка радна група на Вишој политичкој школи при ЦК КПЧ, а на Карловом универзитету у Прагу и на универзитету у Брну формирају се катедре марксистичке социологије. Коначно, од 1965. године социологија се изучава као самостална дисциплина. Оснива се часопис "Социолошки журнал", и почиње са радом Институт социологије у Чехословачкој академији наука. Објављује се више значајних социолошких дела, као што су: *В. Ламсер* (1924-1980) *Основи социолошког истраживања*; *Б. Филипцов* (рођ. 1928) *Човек, рад и слободно време*; *Ј. Клофач* и *М. Глустој*, *Социологија савременог града*; *Ј. Мусила* (рођ. 1928) *Теорија елита*; *М. Јодал* (рођ. 1924) *Социометрија* и други. У "Прашком пролећу" 1968. године када се поставило питање социјализма "с човечјим лицем" Чехословачки социолози су активно подржали реформаторски курс ондашњег комунистичког руководства. Али, онда долази до војне интервенције снага Варшавског пакта, и настаје застој у развоју социологије. Укида се Социолошки институт Академије наука а социолошке катедре преименују у катедре марксистичке социологије. Успоставља се политичка цензура истраживачких пројеката. Опоравак социологије настаје после десет година, крајем седамдесетих када се објављују књиге: *М. Илнера* и *М. Форета*, *Социјални показатељи* (1980) и *М. Можни*, *Породица супруга с високим образовањем* (1983). Формирају се алтернативни истраживачки центри, и развој социологије се ослобађа постепено политичке контроле.

Последња, *шеста етапа* у развоју социологије у Чешкој и Словачкој која је у току почиње 1989. године, са "плишаном револуцијом". Социологија постаје поново аутономна и добија могућност за развој. Формирају се факултети социјалних наука на Карловом универзитету и на Универзитету Палацкога и обнављају катедре и настава социологије на универзитетима. Поново почиње рад Институт социологије у Академији наука, а оснивају се и други истраживачки центри, почиње да излази нови часопис "Социолошке

актуелности" (1992), и оснива се социолошка издавачка кућа "Слон" која је до 2000. године објавила више од 100 публикација. Од значајнијих социолошких дела објављених 90-тих година треба имати у виду рад ауторског колектива *Чешко друштво у трансформацији* (1996); *Социолошке школе, правци и парадигме* (1994); као и дела *М. Петруски, Алтернативна социологија* (1990); *В. Сокупа, Историја културне и социјалне антропологије* (1994) и *Режевичког, Незапосленост као социјални проблем* (1993), и други. Главна тематска подручја савремених социолошких истраживања у Чешкој и Словачкој су: трансформација политичког система; промене у социјалној структури; положај породице и жене у друштву; регионална диференцијација; демографски проблеми и јавно мњење. Изучавање ових проблема биће значајан допринос социолошком проучавању трансформационих процеса у земљама Централне и Источне Европе.

7. Седма глава књиге садржи излагање о основним етапама и тенденцијама развоја социолошке мисли у *Југославији*. Развој социолошке мисли разматра се у границама Југославије (СФРЈ) каква је постојала до деведесетих година прошлог века. У уводном делу разматрања указује се да се социолошка мисао у Југославији развијала у условима друштвено-економских односа и промена и под утицајем најзначајнијих школа у Западној Европи и револуционарне руске мисли. У контексту таквог приступа развој социолошке мисли разматра се у оквиру четири основних етапа у њеном развоју.

Прва етапа обухвата период од последње четвртине 19. века до краја прве четвртине 20. века, тј. до стварања Југославије 1918. године. У овом временском периоду, како се указује у књизи, јављају се претече социологије, као што су *Вук Караџић* (1787-1864), *Валтазар Богшић* (1834-1908), *Светозар Марковић* (1846-1875) и *Јован Цвијић* (1865-1928) и указује на елементе социологије у њиховим делима. Али, у овом периоду, са почетком развоја радничке класе, расте интересовање и за марксистичку мисао, тј. на одређен начин јављају се и зачеци марксистичке социологије, који добијају на интензитету и под утицајем Октобарске револуције у Русији (1917). *Друга етапа* у развоју социологије обухвата период између два светска рата. У том периоду јављају се својим радовима присталице марксистичке социологије (*Филип Филиповић, Веселин Маслеша, Огњен Прица и Душан Поповић*). Социологија се развија и као академска дисциплина, пре свега под утицајем немачке школе Фон Визеа, са ког становишта *Мирко Косић* објављује и први уџбеник социологије – *Увод у социологију* (1934). Уз то оснивају се социолошка друштва у Београду и Загребу (1938) а социологију села развија *Сретен Вукосављевић* (1881-1960). У току Другог светског рата, разуме се, није могло бити ни говора о развоју социологије. *Трећа етапа* у њеном развоју почиње 1945. године и завршава се 80-тих година прошлог века. У овом периоду развијала се друштвена мисао, али на почетку ове етапе места за социологију, која је третирана као буржоаска наука, није било. Средином педесетих година ситуација се мења. Оснива се Југословенско удружење за социологију (1956), а потом и републичка удружења, а 1958. године почиње објављивање часописа "Социологија". Социологија се одваја од филозофије, организују се социолошка истраживања, а социологија постаје наставни предмет на вишим школама и факултетима. Формирају се институти у којима се врше социолошка истраживања, објављује више публикација, и настају нови часописи за социолошку проблематику: "Социолошки преглед"

(Београд), "Ревизија за социологију" (Загреб), "Социологија села" (Загреб), "Гледишта" (Београд), "Преглед" (Сарајево). Развој социологије обележен је и одржавањем већег броја научних скупова од 1964 до 1981. године, у раду којих су узимали учешће и социолози из других земаља. У књизи се наводе имена социолога који су се посебно истакли својим радовима, као и да су и југословенски социолози узимали учешће у раду међународних научних скупова. Међутим, указује се да су међу југословенским социолозима настале и одређене поделе, пре свега по односу према марксизму, а потом по односу према друштвеном развоју које су имале утицај на статус социолога и њено институционално организовање. Крајем 80-тих и почетком 90-тих година престаје да постоји Југославија, и настаје развој социологије у новонасталим државама, које тек треба критички промислити.

Ово представљање развоја социологије у Југославији, на релативно сажет начин, врло је добро, информативно и објективно, уз малу критичку опаску да је и у овако сажетом приказу, требало више истаћи улогу коју су имали у реafirмацији и развоју социологије др Радомир Лукић, др Јоже Горичар и др Олег Мандић, посебно др Лукић.

8. Писање историје развоја друштвене мисли, па и развоја социолошке мисли је сложен и научно одговоран посао. Прво питање које се поставља у том послу је успостављање поштеног односа између осврта на друштвене прилике у којима се мисао развија, излагања саме те мисли са становишта не само шта је најзначајније у тој мисли, већ и са становишта у којој мери су на развој те мисли, њене основне идеје и поруке, утицали друштвено-економски односи, а у којој својства мислиоца, њеног творца. Писци ове историје развоја социолошке мисли у једном делу Европе били су суочени са овим питањем. Они су успешније одговорили на први део питања од другог. Наиме, они су са доста успеха указали на повезаност развоја социолошке мисли у појединим земљама са друштвено-економским односима у њима, а у мањој мери указивали на утицај личности појединих мислиоца на њихову социолошку мисао, њихове идеје и поруке. Тај пропуст може се оправдати и настојањем да излагање буде што сажетије и прегледније. Међутим, и поред те мањкавости, ова историја развоја социолошке мисли у Централној и Источној Европи (која, узред буди речено, није ни потпуна јер не садржи развој социолошке мисли у Русији) показује да је та мисао интегрални део европске социолошке мисли, јер се развијала под утицајем развоја социолошке мисли у Западној Европи, али и утицала на њен развој, што захтева још детаљније анализирање.

Припремајући се за писање овог приказа био сам у дилеми: да ли да дам само кратак осврт на садржај књиге, не улазећи детаљније у поједине њене делове, уз уобичајену оцену и евентуалну критичку опаску, како је то најчешће у писању приказа, или да пружим шири приказ представљања развоја социологије у појединим земљама. Одлучио сам се за други приступ, из два разлога: прво, и сувише кратко и сумарно приказивање развоја социолошке мисли у појединим земљама не би пружила слику о развоју те мисли; друго, у нас постоји недостатак литературе из историје социологије, посебно о развоју социологије у нама суседним земљама. Зато сам настојао да шире прикажем разматрања о развоју социологије у појединим земљама Централне и Источне Европе, уз указивање на најзначајнија социолошка дела и њихове ауторе. Тиме сам желео да испровоцирам интересовање за ову

књигу, како код шире публике, тако и пре свега, код социолога, посебно оних који се баве академском социологијом.

Уверен сам да ће упознавање са овом књигом, макар и преко овог приказа, допринети порасту интересовања и код нас за истраживање развоја социолошке мисли у нас, и његове повезаности са развојем социологије не само у Западној, већ и у Централној и Источној Европи. А од аутора ове књиге, значајне и за научно истраживање развоја друштвене мисли, очекујем њено употпуњавање излагањем развоја социолошке мисли у Русији и развоју социолошке мисли у овим земљама у периоду транзиције, који је колико противуречан толико и специфичан процес са становишта законитости друштвеног развоја.